

Pera Mimarisinin Doğumu ve Ölümü

Uğur Tanyeli

Pera, kuzeydoğuda Tophane ile sınırlanan, kuzeyinde Cihangir'le, batısında Kasımpaşa ile komşu olan ve de kuzeye doğru bugünkü Beyoğlu'nu (İstiklal Caddesi'ni) tanımlayan 18. yüzyıldan bu yana "Taksim" olarak adlandırılan alanda sonlanan kent parçasıdır. Bu semtin önemlice bir parçası 19. yüzyılın ortalarına kadar surlarla çevriliydi. Ancak bu surların Osmanlı döneminde çok da önemli bir tayin edici nitelikleri olduğu söylenemez; kent ya da semt, bu surları daha 16. yüzyılda bile yer yer aşmış, delmiş görünür. Dolayısıyla, Pera sınırları ancak kabaca çizilebilen bir kentsel bölgedir.

Bu bölgenin varlığı ve kaderi Doğu Akdeniz'i doğrudan ilgilendiren bazı teknolojik ve ekonomik gelişmelere bağlıdır. Daha 10. yüzyıldan başlayarak Doğu Akdeniz'de yaşayan toplumların açık denize çıkamaz hale gelmesiyle bağlantılı teknolojik içerikli bir denizcilik açmazından söz edilebilir. Ortaçağ'ın ortaları denebilecek bir dönemde Akdeniz'in denizcilik bağlamında teknolojik ve uzun mesafe ticareti bağlamında ekonomik tekeli Latinler, özellikle de İtalyan kent devletleri ele geçirirler; Doğu Akdeniz'de artık, Müslüman veya Hıristiyan Doğu Akdeniz kökenli gemi dolaşamaz hale gelir. Sözkonusu gelişmenin yansımalarından biri de bugünkü Galata'nın tarih alanına çıkmasıdır. Ticari etkinlikler Latinler'in denetimine girince, Doğu Akdeniz'in ve hatta Karadeniz'in çevresinde bir dizi Latin koloni kenti ortaya çıkar. Tüm Akdeniz ticareti bu liman kentleri ağı tarafından denetlenmektedir. Pera'yı vareden bu ağıdır ve Pera onun en önemli düğüm noktalarından biridir.

Pera ya da Galata olarak adlandırdığımız alanın, kendisine özgü bir mimarlığı olduğundan ne kadar söz edebiliriz? Bu ilk bakışta, tarihsel bağlamda bir tür anomali gibi gözükür. Çünkü bugün İstanbul kadar geniş ya da İstanbul'dan daha büyük pek çok kentte bir semtin kendi özgül mimarlığını geliştirdiğinden bahsetmeyiz. Pera'da ise –en azından bazı dönemlerde- özgül bir mimarlıktan ve mimari kimlikten söz etmek zorundayız gibi gözükür. Bunun nedeni, kökende Pera'nın bir tür simbiyotik ilişkinin var ettiği bir kent veya kent parçası oluşudur. Bu simbiyotik ilişki bir tür "ikiz kent" tipolojisi yaratmıştır. Birbirinden ekonomik varoluşları ve tercihleri açısından oldukça farklı, ama birbirlerini tamamlayıcı etkinlikte bulunan iki etnik ve dinsel grubun (bir tarafta Avrupalılar ile öte tarafta Müslüman ve Hıristiyan yerliler) bir kentin fiziksel olarak birbirinden özerk iki ayrı bileşeninde yanyana yaşadığı çok sayıda örnek vardır Doğu Akdeniz'de. Anadolu kıyılarında eski Samsun, Ayasuluk (bugün Selçuk), Antalya, hatta İzmir geç Ortaçağ'da böyle ikiz kentlerdi. Pera-Galata ise sözkonusu tipolojinin en uzun süre yaşamayı başarmış, en geniş örneği sayılmalıdır. Diğer ikiz kentler bir-iki yüzyılda ortadan kalkarken, Pera değişen koşullara uyum göstererek kendi uzun tarihsel serüvenini yaşayabilmiştir. Burada bir tarafta İstanbul'un kendi yerli halkı diyebileceğimiz halk vardır, karşı tarafta ise ağırlıklı olarak Avrupa kökenliler. Simbiyotik ilişki ve ortak yaşam böyle bir bağlamda gerçekleşir. İki taraf da birbirinin eksikliğini tamamladığı müddetçe simbiyotik ilişki sürdürülür. Dediğim gibi, Akdeniz'in başka yerlerinde de görürüz benzer bir yapıyı; ama hepsinden daha büyük, hepsinden daha kalıcı olacak, hepsinden uzun süre önemli roller oynayacak olan yer burasıdır.

Pera'nın başlangıcından bu yana bu simbiyotik ilişkiyi ayrıntılandırarak tarihsel verilere sahip değiliz. Geç Ortaçağ'dan başlayarak mimarisinin nasıl olduğuna ilişkin yeterli bilgiye de sahip değiliz. Surların bazı parçalarını yer yer hâlâ görebilmek mümkün, ama genelde artık surları okuma olanağından yoksunuz. Yani, Osmanlı fethi öncesinde ve Osmanlı fethinden sonraki birkaç yüz yıl boyunca varlığını sürdürmüş, özgül bir Pera mimarlığının elemanlarından söz edebilmek için elimizde sadece birkaç tane örnek mevcut. Önceleri burada kendine özgü, Tarihsel Yarımada'nın kimliğinden farklı, büyük ölçüde İtalyan kentleri ile, özellikle İtalya'nın kuzeyi ile bağlantılı bir mimarlık oluşmuş ve Osmanlı fethi sonrasında da bir ölçüde varlığını sürdürmüş gibi gözükür. 17. yüzyılda bile Evliya Çelebi buradan söz ederken çokkatlı Ceneviz yapılarından bahsedebilmektedir. 16. yüzyıl vakfiyelerinde de, İstanbul'un içinde "fevkanı-i mutabakka" denen, çokkatlı kâgir yapılar, sadece Galata tarafında mevcuttur. Dolayısıyla 17. yüzyılın başında bile burada hâlâ Tarihsel Yarımada'yla bağlantılı sayamayacağımız, nasıl olduğunu ayrıntılı biçimde bilmediğimiz ve belki hiçbir zaman da bilemeyeceğimiz, anahatlarını sadece kaynaklardaki ipuçlarından çıkarabileceğimiz bir mimarlık vardır. Bu mimarlık yine 17. yüzyıldan başlayarak aşmıştır. 18. yüzyılın başına geldiğimizde, artık İstanbul konut mimarlığından da, İstanbul'un olağan kâgir mimarlığından da ayrı düşünülemez bir Pera karşımıza çıkar. O döneme ilişkin kimi Avrupalıların çizimlerinden ve vakfiyelerden bunu çok kolay okumak mümkündür. Kaynaklarda bu tür konutlardan söz edildiği zaman, artık karşı taraftaki konutlarla buradakiler arasında tanım farkına rastlama olanağı ortadan kalkar. 18. yüzyılda Pera'nın kendine özgü mimarlığından söz etmek artık mümkün değilmiş gibi gözükür; İstanbul'un içinde erimiş bir Pera çıkar karşımızda.

Aslında, ortaya çıkan değişim Doğu-Batı denizcilik dengesini değiştiren gelişmelerin gecikmiş bir yansımasıdır. John H. Pryor'un anlattığı gibi, 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Doğu Akdeniz'deki İtalyan denizcilik ve ticaret tekeli yıkılır. Dolayısıyla, Pera dışındaki tüm Anadolu ikiz kentleri ortadan kalkarlar ya da tekilleşirler. Pera ise çok daha ayrıntılı araştırılması gereken bir dizi yapısal dönüşüm geçirir.

Mimari anlamda özgüllüğünü bu çerçevede yitirecek, 18. yüzyılda "olağanlaşım" İstanbulluluk kimliği edinecektir. Ancak, yine de aynı aralıkta Pera'nın özgül toplumsal kimliğinden, etnik kimliğinden bir ölçüde söz edilebilir. Sözelimi, devletin çalıştırdığı bütün Avrupa kökenli teknik elemanlar burada oturur; tersanenin kuru doklarını gerçekleştiren İsveçliler, hiç de azımsanmayacak bir koloni oluşturan Cenevreliler saatçiler Galata'da yaşarlar. Ama, 18. yüzyılda artık fiziksel ortamın Avrupa izleri taşıyan, Avrupa'nın herhangi bir yerindeki bir mimarlıkla bağlantılı bir mimari çevre olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. İstanbul bütününde erimiş bir mimarlık söz konusudur. Ne var ki, kimi toplumsal, etnik kimlik özellikleri bağlamında hâlâ kendine özgüllüğünü korusa da, büyük ölçüde Müslüman mahalleleri tarafından kuşatılmıştır. Müslüman mahallelerinin semti bir anlamda sıkıştırdığından, içeriye doğru sızdığından, hatta Müslüman olmayanların burada bir tür basınçla karşı karşıya olduğundan söz edebiliriz.

Bu yapılanma özellikleri 19. yüzyılın başında yavaş yavaş değişmeye başlar. Bu gelişme sonucunda artık Pera mimarisi yeniden özgül bir mimari kimlik, kendi içinde bütünlük taşıyan bir ürünler toplamı haline gelebilecektir. 18. yüzyıl sonunda Avrupalıların burada ithal işgücü ile yavaş yavaş Avrupa binaları inşa etmeye başladıklarını görürüz. 19. yüzyılda gerçek bir patlama yaşanacaktır. Örneğin, oldukça geç, 1843 tarihli bir resimden bir ayrıntıda, Fransız Elçiliği'nin yeni binası inşa edilmektedir; hemen yan tarafta inşaat iskelesi görülür ki, bu olağan bir yerli inşaat iskelesi değil, doğrudan doğruya Avrupa inşaat iskelesidir. Osmanlı, Bizans ve bütün Doğu Akdeniz'deki inşaat iskeleleri kendi kendilerini taşımazlar; duvar, inşaat iskelesini taşır. Bu resimde görülen, uzun sırtıklara iple bağlanarak gerçekleştirilen inşaat iskelesiyse Ortaçağ'dan başlayarak geliştirilmiş bir Avrupa tekniğidir. Demek ki, artık Avrupa tekniğiyle yapılan yapılar belirmektedir. Bu örnek 1843'te artık burada doğrudan doğruya Avrupalı işgücünü kullanmakta olan birilerinin

bulduğunu gösterir. Bir diğer örnek, 1860'larda inşa edilmiş olan Kırım Kilisesi bir İngiliz Neogotik yapısıdır. Yapı bir yarışma sonucunda inşa edilir. Bu bağlamda da Türkiye toprakları üzerinde yapılmış ilk modern mimari yarışmanın sonucu olarak ortaya çıkar. Kırım Savaşı anısına, 1850'lerden başlayan süreçte, İngiliz parası ile, İngiliz mimarları arasında açılmış bir yarışma sonucunda, İngiliz mimarlarının en önemlilerinin katıldığı bir yarışma sonucunda ortaya konmuş bir yapıdır. Bu, önemli bir dönemeci haber verir: Kırım Savaşı dönemeci. Adıgeçen savaş Pera'nın dönüşümünde önemli etmenlerden biridir. Değişen nedir? Herşeyden önce, 1850'lerde önemli bir iletişim devriminden söz edebilir hale geliriz. 1840'larda Londra ile İstanbul arasında en hızlı mektup üç haftada giderken, 1850'lerin sonlarına doğru bu süre birkaç güne kadar inebilir. Bu değişimin sonucunda, mimari bilginin de aynı hızla iletildiği görülür. Mimarlık da her bilgi gibi bir bilgidir ve iletişim araçlarıyla taşınır. İstanbul artık Avrupa'nın bir uzantısı haline gelmektedir. Kültürel anlamda oryantalist bir egzotizmin nesnesi olmayı sürdürse de, gerçekte Avrupa'nın bir parçasıdır.

Pera'da olup bitenler karmaşık ve çok ilginç içerikli bu gelişmelerin sonucu gibi gözükür. Avrupa sermayesi ile, Avrupa'da olup bitenlerle, Avrupa'da başlayan kapitalistleşme, modernleşme süreçleri ile bağlantılı, ama bunlara dolaylı biçimde bağlı olan gelişmelerden söz edebiliriz. Bu, Osmanlı'nın, özellikle İstanbul gibi geleneksel bir metropolün çoğulcu yapısının modernleşme sırasında yaşadığı değişimlerdeki faz farklarından kaynaklanan bir gelişmedir. Daha açık bir deyişle, İstanbul çoğulluğunu ve kozmopolitizmini yaratan tüm gruplar aynı biçim ve tempoyla değişip dönüşmezler. 18. yüzyıldan itibaren, İstanbul'da yaşayan çeşitli etnik, dinsel, toplumsal gruplar, yeni kimlikler inşa etmeye ve modernleşme olarak etiketlediğimiz bir dönüşümler dizisini yaşamaya başlayacaklardır. Bu bizim ders kitaplarında anlattığımız kadar yalın bir gelişme değildir. Çoğul toplumsal gruplar, devletin tanımladığı savlanan modernleşme programlarıyla hiçbir şekilde ilgili olmayarak ve başlangıçta zaten devletin de böyle bir modernleşme programının izi bile yokken, modernleşme denilen dönüşümler dizisini başlatırlar. Burada Pera'nın değişimi bağlamında ilk ve öncü rolü oynayanların İstanbul Rumları olduğu tartışılmayacak kadar açıktır. İstanbul Rumları, yaklaşık olarak 1820-1830 aralığından başlayarak, İstanbul içinde çok önemli bir taşınma trafiğinin ilk adımını atarlar. Modernleşme talebi geliştiren bu gruplar, kentin içindeki konumlarını, bu talepleri doğrultusunda değiştirmeye başlarlar ve böylece, gelenekselliğin tanımladığı kentsel alanlardan kaçarak, ekonomik alanda, dinsel roller, kültürel tavırlar ve yeni kimlik oluşturma beklentileri bağlamında özgürleşebilecekleri alanlara doğru taşınırlar. Bu trafik bugün de İstanbul'da sürer; İstanbul halkı, İstanbul'un içinde hâlâ bu modernleşme trafiği doğrultusunda semt değiştirir.

İstanbul'da 18. yüzyıldan başlayarak, Rum burjuvazisi olarak adlandırılabilen, uzun mesafe ticareti ile tanışık, Avrupa ile ilişkiler kurmaya başlayan bir grubun ortaya çıktığı görülür. Pera'nın kaderi bu değişim sürecinin sonucunda belirlenmiş gibidir. Geleneksel mahallelerini terk eden, zenginleşmekte olan ve de değişim talepleri yüksek olan bazı Rum gruplar Pera'ya doğru taşınmaya başlarlar. İlk önce Fener'in zenginleri Galata bölgesine doğru geçmeye çalışırlar. Fener, bir Rum semti olsa da, yakınındaki geleneksel diğer mahallelerden çok farklı olmayan bir mahalledir. Ama orada oturan bir grup insan artık Fener'in tanımladığı o geleneksel kapalıktan, organik topluluk havasından kurtulmak ister. Pera'da ise küçük de olsa, bir Avrupalı kolonisi yaşamaktadır ve burası geleneksel Tarihsel Yarımada'nın tanımladığı kimi toplumsal denetimlerin daha gevşek olduğu bir yerdir. Sözgelimi, 17. yüzyılda bile meyhaneler buradadır. Demek ki, henüz özgürlük değilse bile serbestiyet talebi ancak Pera'da karşılanabilecektir. Bu talebin sonucunda Rum üst gelir grupları buraya doğru taşınmaya başlarlar. Diğer toplumsal gruplar, zaman içinde Rumları izlerler. Sözgelimi, Ermeniler birkaç on yıl geriden gelecektir. Ama, ne İstanbul burjuvazisi içindeki ağırlıklı yerleri, ne ellerindeki ve kontrol ettikleri kapitalist servet bağlamında, ne de Beyoğlu'nda, Pera'da taşıdıkları ağırlık bağlamında Rumlar kadar önemli olmayacaklardır.

Rumların mimari modernleşmedeki öncülüğünün çeşitli kanıtları ile çeşitli biçimlerde karşılaşılabılır. En basitinden, kaba bir semt turunda bile, üzerinde mimar yazıtı olan binaların çok önemli bir bölümünün Rum mimarlar tarafından yapıldığı görülür. Bu, kuşkusuz, bütün yapıların Rumlar tarafından yapıldığını değil, ama diğer gruplardan olan mimarların, örneğin Ermeni mimarların, aynı derecede belirgin bir bireysellik bilinci geliştirmediklerini gösterir. Yani, modernleşme bağlamında irdelenirse, Rum mimarların giderek daha belirgin bir bireysellik inşa etmekte oldukları, kendi kimliklerini artık fazlasıyla önemser hale geldikleri, bunun yeni mimar kariyerinin en önemli bileşenlerinden biri olduğu fark edilir. Sadece bu bile Rumların mimari değişimdeki ağırlıklı rollerini tanımlayan bir veri olarak kaydedebiliriz.

Dönemin görsel belgeleri aydınlatıcıdır. Örneğin, 19. yüzyılın sonunda Büyük Hendek Sokağı'na bakıldığında, orada artık tek bir geleneksel yapının kalmadığı görülür. Değişimin temposunun kavranması bağlamında, semtler kimlik değiştirmeye başlayacak, eski kentsel süreçler tersine dönecektir. Önceki dönemde Müslümanların, Müslüman olmayanları iterek adeta sıkıştırdıkları bir kentleşme süreci yaşanırken, bu kez tersi gerçekleşmeye başlayacak, yöredeki Müslüman mahalleleri boşalmaya başlayacaktır. Galata'nın çeperlerindeki Müslüman mahallelerinin sakinleri yavaş yavaş kentin daha geleneksel bölgelerine gidecek, bu kez adeta bir ters modernleşme trafiği yaşanacaktır. Ama aynı dönemde paradoksal bir biçimde, kentin içindeki kimi Türkler de modernleşme trafiğine iştirak ederler. Bu kez kentin çeperlerindeki başka noktalara yönelik bir üst sınıf Türk trafiği de gündeme gelecektir. Sözgelimi, Nişantaşı kurulacak ve İstanbul'un merkez kesiminde, Tarihsel Yarımada'da yaşayan "kremanın kreması" Türkler o tarafa doğru gitme eğiliminde olacaklardır. Batı Avrupa'da da olduğu gibi, en üst sınıflar ve gruplar en çeperlerdeki "özgürlük semtleri"ne doğru taşınmaya çalışacaklardır. Örneğin, Anadolu tarafında gelecekte uzun erimli etkileri çok önemli olacak, Türkiye'nin en geniş kaçış ve modernleşme bölgesi, Bostancı-Kızıltoprak alanı böyle inşa edilecektir.

Bu değişimin sonucunda Fener mimarlığı artık ortadan kalkacaktır. Fener'in mimarlığı uzman olmayan göze çok farklı gibi gözükse de, büyük ölçüde Osmanlı kâgir geleneğinin, Osmanlı merkez geleneğinin sınırları içinde olan bir mimarlıktır. Rum aileler Pera'ya bu mimarlığı terk edip taşınacaktır. Bu tarafa taşınanlar, Fener'deki bazı mimari elemanları da buraya taşıyacaklardır, ama temelde artık Tarihsel Yarımada'yla da ilişkili olmayan, yepyeni bir mimarlık kurgulamaya başlayacaklardır burada. Erken 19. yüzyıl ile 19. yüzyıl ortalarına tarihlenen Pera'daki en eski evler, tek aile evleridir. İnce parsellerde bitişik düzen inşa edilirler. Genellikle her katı iki odadan oluşan basit bir plan düzenleri vardır. Ön taraflarında ise hemen daima ahşap bir çıkmaları bulunur. Yani yapının düşey taşıyıcı sistemi kâgirdir, ama kat döşemeleri ve çıkması genellikle ahşaptan yapılır. Çıkmanın kargir ana bünyeye dıştan eklenmesi bir zamanlar Fener'de de varolan bir yapısal özellik olarak nitelendirilebilir. Bu erken yapıları tanımak için en uygun örnek, yapının genellikle en azından birinci katının kesme taştan yapılmış olmasıdır. Kesme taşlar, diğer Osmanlı yapılarının aksine giderek küçülür, adeta küçük paket taşlarına dönüşür. Taş-tuğla almaşık düzen tümünden unutulur. Doğramalar, şayet İstanbul'da hala birkaç tane özgün doğrama bulabiliyorsanız, çok aydınlatıcıdır; çünkü erken dönemin doğramaları, yapının dış cephesiyle hemyüzdür. Giyotin pencere ilk olarak bu yapılarda belirir.

Zaten giyotin pencere Türkiye'deki varlığını da muhtemelen Pera'ya borçludur. Dolayısıyla, çoğu zaman sanıldığı aksine, giyotin pencere, geleneksel Osmanlı evinin bir niteliği değildir. Doğrudan doğruya bir Avrupa kökenli yapı elemanıdır. Dış cepheyle hemyüz

doğrama kullanımı, 19. yüzyılın içinde Avrupa'nın her yerinde bir imar yasağı haline gelecek ve İstanbul'da da artık görülmez olacaktır. Öte yandan, yüzyılın ortasından başlayarak Avrupa tuğlası yavaş yavaş bütün Türkiye'ye egemen olmaya başlar ve geleneksel Osmanlı tuğlasını tasfiye eder. Pera'da 1850'lerden itibaren kullanılan tuğlalar Avrupa tuğlalarıdır. Bunların biçimleri ince değil kalın bir dikdörtgenler prizması şeklindedir. Halbuki Osmanlı tuğlaları, boyutları dönemlere göre farklılaşmakla birlikte, kalınlığı uzunluğunun onda birine kadar incelen tuğlalarıdır. Bambaşka bir tuğla tipolojisi ve örgüsü tipini tanımlarlar.

Bu noktada bütün bu değişimlerin, giderek sadece Rumlarla ilişkili olmadığı bir noktaya doğru gelmeye başlıyoruz. Pera'nın ve Osmanlı ülkesinin dünya kapitalizmine eklenmesiyle bağlantılı gelişmeleri genelde dikkate almak gerekiyor. Burada "Galata bankerleri" adıyla anılacak yeni bir sermaye grubunun oluşumu önemli bir etmendir. Önceleri ağırlıklı biçimde varlıklı Rumlardan oluşan bir grup söz konusudur. Ama içine Camondo Ailesi gibi Museviler de yavaş yavaş girmektedir. Grup büyük ölçüde Osmanlı merkezi yönetiminin para gereksinmesi ile bağlantılı olarak ortaya çıkar. Yani, bu kapitalist grup varlığını Osmanlı hükümetinin istikraz ihtiyacına borçludur. Nedenleri ve komplikasyonları ne olursa olsun, sonuçta Pera'da arazi spekülasyonu ve rant sözkonusu kapitalistleşmeyle ilişkili olarak gündeme gelir. Doğal olarak, spekülasyon, Türkiye topraklarındaki uzun serüvenine Galata tarafında başlamıştır. Kentsel arazinin para eder hale gelişi, üzerindeki yapıdan bağımsız olarak değer taşır oluşu, bu topraklarda ilk kez Galata'da gözlemlenir. Bu son derece önemli bir değişimdir ve gelecekteki Türkiye gelişim süreçleri bağlamında da önemli bir rolü vardır.

Aynı ekonomik dönüşümle bağlantılı bir başka gelişme, müteahhit tipinin de Pera'da doğmasıdır. Daha açık bir anlatımla, Türkiye'nin ilk müteahhitleri Peralı Rumlar arasında ortaya çıkar. Kabaca 1850 sonrası yapılan Osmanlı yapılarının hemen hepsinin, devlet tarafından yaptırılanların önemli bir kesiminin, artık müteahhit eliyle inşa edildiğini görürüz. Önceki dönemde, Türkiye'de götürü usulde inşaat yapılırdı. Bu, yapı üretimi işinin alt birimlere, kalemlere ayrıştırılıp, taahhüt sahiplerine paylaştırıldığı bir sistemdir. Çok küçük sermaye gerektirir. İş, malsahibinin belirli bir zamanlama çerçevesinde aktardığı kaynakla yürütülür. Müteahhitlik sistemi 1850 sonrasına ortaya çıkacak bir kapitalist değişimdir. Müteahhitin başka bir etkinliği olan "yap-sat" da Pera'da doğar. Yani, Türkiye'de yap-satçılık çoğunlukla sanıldığı gibi "Laz müteahhitler"le değil, Rum müteahhitlerle başlayan bir süreçtir.

Pera'da dikkatlice dolaşan bir gözlemci, aslında çoğu binanın birbirine benzediğini görür. İlk bakışta benzemiyor gibi görünürler, ama çağdaş apartmanlar ne kadar birbirlerine benziyorsa, buradakiler de o kadar benzerler. Zaten çoğu zaman diziler halinde yapılmışlardır. Müteahhit büyükçe bir arsayı alıp üzerine çok sayıda tek aile evi yapmıştır. Bunlar genellikle yaklaşık 4 metrelik cepheleri olan ucuz, yap-satçı müteahhit konutlarıdır. Tarlabası bu sistemin sayısız örneğini barındırır; çünkü Tarlabası, şimdi olduğu kadar sefalet mahallesi kimliğini taşımasa bile, geçmişte de bütün Pera bölgesinin en yoksul yeri idi. Ve her zaman ve her yerde en geniş karlar, üst gelir gruplarına değil, alt-orta gelir gruplarına konut yapmakla kazanılabilir.

Bölgedeki, kapitalistleşme ve spekülatif kazanç olanağını Osmanlı Müslümanları da hemen fark ederler ve bu bölgeden mülk almaya ve yaptırmaya başlarlar. Özellikle Galata Kulesi-Taksim eksenine yatırım yapacaklardır. Kuşkusuz, bunu gerçekleştirenler genellikle modernleşme bağlamında en iddialı olanlardır. Örneğin, yüksek Osmanlı bürokratları Pera'da asla oturmasalar da, burada ticari amaçlı yatırımlar yaparlar, bina edinirler.

Pera'da modernleşme bağlamında ortaya çıkan gelişmelerinin en önemli sonuçlarından biri de etnik kimlik inşaatlarının başlamasıdır. Giderek tüm etnik gruplar, kendilerine yeni, modern kimlikler inşa edeceklerdir. Bunun anlamı, artık kendilerine başka bir gözle bakmaya başlamalarıdır. Örneğin, Rumlar artık sadece Ortodoks Hıristiyanlar olduklarını değil, Antik Yunan'dan başlayan bir tarihsel sürecin modern temsilcileri olduklarını düşünmeye başlarlar. Zaten modern etnik kimlik inşaatları da önce Rumlar tarafından başlatılır. Balkanlar'daki ilk modern milliyetçilik hareketinin de yine Yunanistan'da başlayışı bizi hiçbir şekilde şaşırtmaz.

O nedenle, Neogrek üsluptaki Pera yapılarının hemen daima Rum kamusal yapıları olması sözkonusu etnik grubun yeni kimlik tahayyülüyle büyük ölçüde ilişkilidir. Zoğrafyon Lisesi bu mimari tercihin tipik bir örneğidir. Konutlarda ise, yer yer Neogrek elemanlara yer verilse bile, örneğin Atina'dakinin aksine Pera'da tümüyle Neogrek üslupta konut çok enderdir. Pera ulusalcılık için ancak kısıtlı bir olanak sunuyor olmalıdır.

Pera'nın mimari açıdan en kendine özgü dönemi 1850-1900 arasındaki dönemdir. O dönemin Pera yapıları çıkmalı cephe düzenleri ve plan şemalarıyla Batı ve Orta Avrupa modelleriyle pek az ilişkili gözüktürler. Pera'ya özgü bir apartman tipolojisinden söz etmek mümkündür. 1900'lerin hemen başında Art Nouveau'nun bu topraklara gelişiyle önemli bir değişim gerçekleşir. Bu noktadan başlayarak Pera mimarisi kendi özgüllüğünü yitirecektir. Söz konusu değişim süreci de, yine büyük ölçüde Levantenlerin ve de Rum grupların öncülük ettiği bir süreçtir. Avrupa'da olduğu gibi Pera'da da burjuva gruplar, özellikle yeni burjuvalaşan gruplar Art Nouveau mimarlığına talep yönlendirirler. Sonuçta semt ilginç bir Art Nouveau yapılar müzesine dönüşecektir. Oysa, Tarihsel Yarımada'da ender birkaç istisna dışında neredeyse hiç Art Nouveau örneği bulunmaz. Genellikle Art Nouveau örnekleri Levantenlerin ve üst gelir grubundan Rumların yaşadığı bölgelerdedir. Örneğin, daha mütevazı Rum semtleri olan Samatya, Kumkapı ve Fener'de Art Nouveau örneği yoktur. Bu da, Avrupa'yla bütünleşmek isteyen ve bunu başarabilen toplumsal grubun kimlerden oluştuğunu bir kez daha ortaya koyar. Artık kendini tamamen Avrupalı saymak isteyen, Avrupa'daki gelişmeleri eşzamanlı olarak yaşamak isteyen bir üst gelirli Rum grup vardır. Onlar gerçekten de eşzamanlı olarak "Avrupalılığı" yaşar hale gelirler. Örneğin, Art Nouveau'nun doğuşu ile İstanbul'da gündeme gelişi neredeyse eşzamanlı vuku bulur; Pera artık geriden izleyen bir marjinal odak olmaktan çıkıyor gibidir.

Ne var ki, 1910'ların sonlarına gelindiği zaman yine bir problem yaşanacağı, mimarlıktan okunabilir, çünkü nasıl bir görüntü sunacağına karar verilememiş yapılar ortaya çıkmaya başlar. 1850-1910 aralığında herkes sanki kendi kimliğine karar vermiş ve rahatlamış gibidir, ama yüzyılın sonu geldiğinde, Birinci Dünya Savaşı bittiğinde etnik tahayyüller, ulusalcı tahayyüller artık eskisi kadar kolay çalışmaz olurlar. Türkler de dahil tüm etnik, dinsel, toplumsal gruplar kendi yeni kimliklerini Osmanlı'nın tanımadığı bağlam içinde inşa etmişlerdir ve hepsi de Osmanlılık'tan kaçmak istemektedirler. Özetle, birdenbire başka bir dünyanın kurulmakta olduğunu hissederiz; her şey alabildiğine karışmaya başlar. Dolayısıyla, artık Pera mimarlığı kendi özgül kimliğiyle ayakta duramayacak gibidir. 20. yüzyılın ilk on yılı geçtiğinde, hele Birinci Dünya Savaşı bitince, bu mimari artık dayanaklarını önemli oranda kaybetmiş durumdadır. 1930 geldiğindeyse Pera mimarlığı diye bir şey yoktur. 1929 dünya ekonomisi bunalımı, burada bulunan yabancı sermayenin de bunalımına neden olur. Erken Cumhuriyet rejiminin ekonomiyi millileştirme çabaları, yabancı ve yerli Gayrimüslim sermayeyi en zayıf oldukları anda bir kez daha sarsar. Sonuçta Pera bölgesi (ve genelde Türkiye) hızlı bir tempoyla sermaye kaçıışı yaşayacaktır. Pera giderek İstanbul'un olağan bir bileşenine dönüşür. 1920'lerin ikinci yarısından başlayarak Pera'da yapılan her şeyi, Fatih'te de, Nişantaşı'nda da, Kadıköy'de de bulmak mümkündür. Özetle, sermayenin etnik temerküzünü Türkler lehine değiştiren gelişmeler, Pera mimarlığını vareden ekonomik yapıyı yıkarlar. Mimari anlamda Türkiye'nin erken modernitesi böyle kapanır. Şayet çağdaş Türkiye'yi anlamak istiyorsak, bu süreci derinlemesine anlamak zorundayız. Onu bugüne kadar anladığınızdan daha derinlikli anlamadıkça, Türkiye'de ne mimarlıktan, ne toplumsal tarihten, ne de ulusal kimliğin modern konstrüksiyonlarından söz etmenin olanağı yoktur.